

УДК 631:334.722 (477/3)

А.О. Соколова

к.е.н., доцент,

Н.В. Дудченко

К.С. Пахольчук

Волинська державна сільськогосподарська дослідна станція
Інституту сільського господарства Західного Полісся НААН України

РОЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ У РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано тенденції та здійснено оцінку сучасного стану функціонування особистих селянських господарств (ОСГ) Волинської області. Обґрунтовано необхідність розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації як основного чинника зростання ефективності господарювання дрібних товаровиробників Волині.

Постановка проблеми

Висока мотивація до праці та ефективна зайнятість є властивою для тих організаційних форм господарювання, у яких в одній особі поєднується власник, господар і працівник. Саме до таких форм і відносять особисті селянські господарства. У сучасних умовах вони залишаються стабілізуючою ланкою господарювання, яка компенсує зниження обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах, забезпечує продовольчу безпеку держави, формує грошові доходи сільського населення. Серед організаційно-економічних засад розвитку господарств населення особливе місце належить визначенню ролі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) як основного чинника підвищення ефективності функціонування ОСГ. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація направлена на захист економічних та соціальних інтересів власників особистих селянських господарств, перетворюючи дрібних товаровиробників на рівноправних суб'єктів аграрного ринку.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Дослідженню соціально-економічних аспектів розвитку ОСГ присвячені наукові праці В. Дієсперова, В. Збарського, О. Онищенко, В. Рябоконя, П. Саблука, О. Скидана, О. Шпичака, В. Юрчишина, К. Якуби та інших вчених. Вагомий внесок у розвиток сучасної теорії і практики обслуговуючої кооперації зроблено вітчизняними економістами-аграрниками П. Березівським, Ф. Горбоносом, М. Гриценком, В. Зіновчуком, О. Крисальним, Д. Крисановим, М. Маліком, О. Могильним, Л. Молдаван, О. Пантелеймоненком, В. Цимбалом та ін. Незважаючи на велику кількість і різноплановість проведених досліджень, окремі питання, пов'язані з визначенням місця і ролі обслуговуючої кооперації в

організації сучасного агробізнесу окремих регіонів, залишаються недостатньо вивченими, що й обумовило вибір напрямку дослідження.

Ще відомий український економіст М. Туган-Барановський зазначав, що дрібне селянське господарство ведеться заради самого виробника, а велике – заради прибутку і ренти. Селянин не перестає вести господарство навіть тоді, коли воно не дає йому нічого, крім заробітної плати. Крім того, дрібне селянське господарство значно менше залежить від коливань ринкових цін на агропродукцію порівняно з великомасштабним [8, с. 186]. І саме в цьому проявляється стабільність і життєздатність цих господарств. Досліджуючи напрями реалізації аграрної політики України, Скидан О.В. наголошує, що особисті селянські господарства залишаються найбільш стійкою формою господарювання на селі [6, с. 264]. Швець Т.В. зазначає, що найактуальнішими проблемами розвитку дрібних приватних господарств є дефіцит обігових коштів і низький рівень ресурсної підтримки малого бізнесу; нерозвиненість системи закупівлі, зберігання та реалізації виробленої продукції; низька продуктивність праці через відсутність сучасних технологій тощо [10, с. 7]. Вихід із ситуації, що склалася, вбачається в об'єднанні ресурсів особистих селянських господарств на кооперативних засадах. В умовах глобалізації ринку продовольства, як справедливо відмічає Зіновчук В.В., значення обслуговуючих кооперативів не знижується, а навпаки, набуває нового змісту [1, с. 190]. Саме тому, на даному етапі принципово важливо використати переваги такого типу сільськогосподарської кооперації, які забезпечать ефективне функціонування ОСГ та сталий соціально-економічний розвиток сільських територій.

Об'єкт і методика досліджень

Метою даного дослідження є обґрунтування необхідності розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації як основного чинника підвищення ефективності функціонування особистих селянських господарств Волинської області. Теоретичною та методологічною основою дослідження були діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення економічних процесів; законодавчі, нормативні акти, наукові розробки й публікації вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем розвитку ОСГ та сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. У процесі досягнення мети використовувалися такі методи та прийоми дослідження: абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків); економіко-статистичний (прийоми – порівняння, табличний, графічний) – з метою оцінки сучасного стану функціонування особистих селянських господарств; монографічний – для характеристики господарської діяльності окремих сільськогосподарських кооперативів; аналізу і синтезу – для визначення проблем, що стримують розвиток обслуговуючої кооперації на Волині. Інформаційними джерелами дослідження були відповідні положення законодавчих і нормативних актів

України, офіційні матеріали Головного управління агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації, Головного управління статистики у Волинській області, інформаційні ресурси світової комп'ютерної мережі *Інтернет*.

Результати досліджень

Особисті селянські господарства залишаються переважаючою формою господарювання в аграрному секторі Волинської області. В економіці Волині спостерігаються не лише значні зрушення в обсягах виробництва ОСГ, але й зростання їх значення у відтворенні життєвих благ селян. Їх частка у структурі виробництва валової продукції сільського господарства залишається високою – 73,3 % [7]. За підсумками державного статистичного спостереження щодо окремих показників розвитку сільських, селищних, міських рад, станом на 1 січня 2011 р. у сільських населених пунктах Волинської області, що знаходяться у їхньому підпорядкуванні, зареєстровано 160,6 тис. домогосподарств, членам яких, відповідно до чинного законодавства, надані земельні ділянки з цільовим призначенням «для ведення особистого селянського господарства» [4]. У розпорядженні вказаних господарств на Волині знаходиться 57,1% землі, майже 116,0 тис. голів великої рогатої худоби, в т.ч. 88,8 тис. корів, 213,6 тис. голів свиней (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка основних показників розвитку ОСГ Волинської області

Показник	Рік					2010 р. до 2006 р., %
	2006	2007	2008	2009	2010	
Наявність домогосподарств, од.	167032	165587	163503	161725	160620	96,2
з них господарства, які:						
- утримують худобу, птицю	143249	138226	134413	132489	130165	90,9
- мають с.-г. техніку	11582	13473	14209	14630	15716	135,7
Площа земельних ділянок, тис. га, в т.ч. для:	292,3	306,5	306,6	312,6	323,8	110,7
- будівництва і обслуговування житлового будинку	33,9	36,3	36,0	36,3	36,8	108,6
- для ведення товарного с.-г. виробництва	112,1	80,3	79,2	77,5	75,7	67,5
Чисельність худоби, тис. голів:						
- ВРХ, в т.ч.:	149,7	139,2	133,7	128,0	115,9	77,4
- корів	118,3	102,9	96,2	93,3	88,8	75,1
- свиней	229,1	223,6	206,5	219,8	213,6	93,2

Джерело: розраховано за даними [7].

За досліджуваній період (2006–2010 рр.) чисельність ОСГ в області зменшилася на 6412 домогосподарств (3,8 %), на 13084 од. знизилася кількість господарств населення, які утримують худобу і птицю. При цьому, спостерігається позитивна тенденція зростання землеволодінь в досліджуваній категорії сільськогосподарських товаровиробників – на 10,7 % (31,5 тис. га). Стримує ефективний розвиток ОСГ недостатня фінансова підтримка селянських господарств, труднощі зі створенням матеріально-технічної бази. Технічна оснащеність особистих селянських господарств Волині залишається недостатньою. Всього у них нараховується 15246 тракторів, 2498 зернозбиральних комбайнів та інша причіпна й ґрунтообробна техніка, це складає, відповідно, 82,7 % та 73,1 % загальної численості техніки, яка нараховується в усіх категоріях сільськогосподарських товаровиробників Волині. Слід зазначити, що діяльність, пов'язана з веденням ОСГ, не відноситься до підприємницької, а члени ОСГ належать до категорії зайнятого населення у випадку, якщо робота в цьому господарстві є для них основною і розрахунковий місячний дохід на одного члена дорівнює або перевищує розмір мінімальної заробітної плати.

У Волинській області, як і в Україні в цілому, спостерігається тенденція зростання питомої ваги господарств населення у загальних обсягах продукції сільського господарства. Їх частка у валовій продукції галузі, виробленої господарствами усіх категорій в 1990 р. становила 41,3 %, у 1995 р. – 60,4 %, у 2000 р. – 81,5 %, у 2005 р. – 80,1 %, у 2010 р. – 73,3 %. Однак, темпи росту виробництва сільськогосподарської продукції в ОСГ Волинської області відстають від темпів розширення їх землекористування. Причиною цього є диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію; обмежені можливості держави у наданні ОСГ фінансової підтримки; відсутність належного стартового капіталу; технічна відсталість ведення дрібного виробництва та його низька ефективність; труднощі зі збутом виробленої продукції; недостатня кооперація між ОСГ та інтеграція з іншими суб'єктами ведення агробізнесу; відсутність розвинутої ринкової інфраструктури, здатної обслуговувати приватне виробництво, нестача коштів для подальшої діяльності тощо.

У 2010 р. волинські селяни виростили 326,9 тис. тонн зернових, 974,4 тис. тонн картоплі (а це майже 100 % усієї картоплі, вирощеної в області). Не менш вагомий внесок одноосібних господарств у тваринницькій галузі. Минулого року власниками ОСГ вироблено 63 тис. т м'яса (у живій вазі), 378,5 тис. тонн молока, 163 млн шт. яєць. Враховуючи динамічні тенденції зростання обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва ОСГ області, на господарства населення, які виступають малою формою господарювання на селі, слід орієнтуватися як на резерв приросту продукції сільського господарства. Та цьому не сприяють умови, які склалися на сьогодні в аграрному секторі: зменшення технічної оснащеності сільського господарства; перехід від висококомеханізованого виробництва до застосування ручної праці у тваринництві,

картоплярстві та овочівництві і, тим самим, регресу в цих галузях; зниження продуктивності праці всього сільського господарства; низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної продукції та ін. Слід відмітити, що господарства населення і надалі відіграватимуть важливу роль у виробництві продукції трудомістких культур – овочевих і плодово-ягідних та картоплі. Тому, першочерговим завданням вбачається забезпечення ОСГ високоякісним насіннєвим матеріалом, розширення випуску засобів малої механізації, створення сприятливих умов для реалізації вирощеної продукції тощо.

Проведене дослідження свідчить про те, що ОСГ Волинської області виконують не тільки певні економічні функції, вони є складовою сільського способу життя, що має суттєвий вплив на формування соціально-трудова відносин на селі. Особисті селянські господарства Волині не лише виробляють сільськогосподарську продукцію, але й забезпечують продовольчу безпеку в регіоні, скорочуючи ризики, пов'язані з непередбачуваними подіями чи можливою нестачею продовольства в майбутньому, підтримують культурні цінності, звичаї, традиції сільського населення, сприяють збереженню земельних ресурсів і навколишнього природного середовища, створенню красивих ландшафтів і підтримці життя сільського населення за допомогою виробничої діяльності в гармонії з природою.

ОСГ відіграють важливу економічну і соціальну роль у житті населення Волинської області, однак ведення сільського господарства спрямоване переважно на самозабезпечення родини, і лише частина продукції є товарною. У структурі каналів реалізації продукції власниками ОСГ переважає продаж на ринку, наприклад, питома господарств населення в загальному обсязі проданої худоби і птиці на переробні підприємства склала у 2010 р. лише 11,7 %, що на 10,8 % менше, ніж у 2000 р. та на 40,8 % менше рівня 2005 р. (табл. 2). Лишки продукції, виробленої у господарствах населення, реалізуються їх членами на стихійних ринках за роздрібними цінами, часто нижчими, ніж ціни на організованому ринку.

Таблиця 2. Питома вага господарств населення Волинської області в загальному обсязі надходжень продукції на переробні підприємства, %

Вид продукції	Рік					2010 р. до 2005 р., (+,-)
	1990	1995	2000	2005	2010	
Зерно	-	-	-	1,7	0,1	-0,6
Цукрові буряки	-	13,9	41,2	59,5	14,5	-45,0
Худоба та птиця (у живій вазі)	17,7	32,1	22,5	52,5	11,7	-40,8
Молоко та молочні продукти	16,4	14,5	49,9	62,0	61,5	-0,5

Джерело: розраховано за даними [7].

Ще одним каналом реалізації є продаж продукції посередникам чи організованим закупівельникам, які регулярно навідуються до сіл області. Це привабливо для жителів малих, переважно віддалених поселень, зі слабо розвинутою транспортною інфраструктурою, оскільки для продажу тут виробляється невелика кількість продукції селянами переважно похилого віку. Також незначна кількість ОСГ продає лишки у магазин, заготконтору чи безпосередньо переробному підприємству.

Всебічна підтримка розвитку ОСГ є одним із пріоритетних завдань аграрної політики держави. Така політика має забезпечити динамічний розвиток вказаних господарств, трансформацію найбільш активних із них у підприємницькі структури. Для цього, насамперед, необхідним є створення відповідної інфраструктури, яка б забезпечувала особисті селянські господарства всіма видами ресурсів: насінням, технікою, засобами захисту рослин і тварин, мінеральними добривами, племінною худобою і птицею; надавала допомогу в організації виробництва і реалізації продукції. У системі трансформаційних перетворень аграрного сектора економіки Волині чільне місце належить сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам (СОК) як важливій складовій інфраструктури аграрного ринку області (табл. 3).

Таблиця 3. Показники розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Волинської області у 2011 р.

Показник	Всього по області	У т.ч. в окремих СОК		
		«Молочний» Вол.-Волинського району	«Мрія» Локачинського району	«Барвінок» Шацького району
Кількість працюючих в СОК, осіб	45	3	10	6
Кількість членів кооперативу, осіб	1007	72	253	62
Надано послуг, тис. грн	875,8	344,5	106,2	71,4
Обсяг сплачених податків, зборів, тис. грн	84,8	16,3	9,6	5,9
Розмір пайового фонду, тис. грн	1382,1	30,0	309,0	1,4
Наявність основних засобів, тис. грн	2658,4	-	300,0	311,0
Річний обіг коштів, тис. грн	1051,9	373,4	106,2	197,5
Кількість поголів'я ВРХ, гол.	145	80	-	65
в т.ч. корів, гол.	145	80	-	65
Заготовлено та реалізовано молока, т	263,2	106,2	-	157

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації.

Процес становлення та діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на Волині відбувається із значними труднощами, що зумовлено рядом об'єктивних і суб'єктивних причин. Наразі в області зареєстровано 35 обслуговуючих кооперативів, проте реально діючими є лише 15. За видами діяльності – це багатофункціональні кооперативи, які надають послуги з обробітку землі, заготівлі молока, роботи млина, пилорами та ін. Найбільше їх функціонує у Локачинському – 3, Горохівському та Турійському районах – по 2. У 2011 р. обслуговуючі кооперативи надали різноманітних послуг на суму 875,8 тис. грн. В області функціонує два молочарські сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, зокрема, «Барвінок» у Шацькому та «Молочний» у Володимир-Волинському районах.

СОК «Барвінок» створений у 2006 р. за сприяння проекту міжнародної благодійної фундації «Хайпфер Прожект Інтернешнл». Кооператив визначено показовим молочарським сільськогосподарським обслуговуючим кооперативом області та надано державну фінансову підтримку в розмірі 240 тис. грн. СОК «Барвінок» нараховує 62 члени, які утримують 65 корів. На даний час кооператив здійснює заготівлю молока від власників особистих селянських господарств на території 5 сільських рад Шацького та Любомльського районів. Станом на 01.01.2012 р. заготовлено і здано 157 тонн молока. Крім того, кооператив надає послуги з помолу зерна, придбання насінневого матеріалу, мінеральних добрив та штучного осіменіння корів. У 2011 році СОК «Барвінок» брав участь в ярмарках у Володимир-Волинському районі та м. Луцьк, реалізуючи молоко по 5 грн за 1 літр. Між обслуговуючим кооперативом та районним відділом освіти на 2012 рік заключено договір про постачання молока в шкільні заклади Шацького району.

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Молочний» Володимир-Волинського району з 2010 р. займається заготівлею молока, він нараховує 72 члени, які утримують 80 корів. Кооператив працює на території Білинської та Зорянської сільських рад. Планує залучити в члени кооперативу жителів Стенжаричівської сільської ради. Станом на 1.01.2012 р. обслуговуючий кооператив продав 106,2 тонн молока, при цьому середня закупівельна ціна молока складає 3,80 грн, що на 0,40 грн вище середньої реалізаційної ціни по області. Слід відмітити, що вісім членів обслуговуючого кооперативу в жовтні 2010 р. придбали 9 доїльних апаратів на загальну суму 53,5 тис. грн шляхом оформлення пільгового кредиту в обласному фонді підтримки сільськогосподарських товаровиробників «Власний дім».

Плодоовочевий кооператив «Симфонія» Іваничівського району надає послуги з виробництва плодоовочевої продукції, в овочівництві, досліджує кон'юнктуру ринку. Кооператив займається вирощуванням полуниці. У 2011 р.

урожайність зібраної полуниці сорту Зенга-Зенгана склала 100 ц/га. Для сільських жителів Волині період збирання полуниці – це створення реальних додаткових робочих місць. Крім цього, члени кооперативу займаються вирощуванням овочевих культур: цибулі, моркви, буряків столових. У 2011 р. обслуговуючий кооператив надав послуг на суму 13,2 тис. грн на площі 210,6 га.

Обслуговуючий кооператив «Турійський» Турійського району функціонує в с. Новий Двір, нараховує 14 членів, у 2011 р. надав послуг на суму 75,7 тис. грн. Це послуги у рослинництві, облаштування ландшафту, виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, ремонт та технічне обслуговування обладнання й машин для сільського господарства. Найбільш тісну співпрацю налагодили обслуговуючий кооператив «Агроцентр Гайки» із Гайківською сільською радою Турійського району з питань пошуку ринків збуту рослинницької продукції, постачання мінеральних добрив та засобів захисту рослин. Ще одним прикладом співпраці в Старозагорівській сільській раді Локачинського району є діяльність обслуговуючого кооперативу «Мрія». Кооператив надає послуги із збирання, зберігання, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, послуги з механізації та обробітку деревини, а також посередницькі послуги при заготівлі коренів цукрових буряків.

Обслуговуючі кооперативи Волині, здійснюючи обслуговування членів кооперативу, не ставлять за мету отримання прибутку. Метою їхньої діяльності є надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам, які є членами кооперативу, сприяння їх ефективному господарюванню. СОК об'єднують дрібних товаровиробників і залучають їх до процесів вертикальної інтеграції, надаючи можливість отримувати прибутки не лише від сільськогосподарського виробництва, а й від наступних стадій руху виробленої ними продукції: заготівлі, зберігання, передпродажної обробки, продажу. Світовий досвід показує, що об'єднання професійних груп населення у різних сферах діяльності на кооперативних засадах є одним з найдієвіших напрямів подолання бідності у сільській місцевості. У резолюції Генеральної асамблеї ООН «Кооперативи у процесі соціального розвитку» йдеться про те, що сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи сприяють забезпеченню максимально широкої участі сільського населення в економічному і соціальному розвитку, викоріненню бідності, тому саме вони сьогодні повинні стати одним із найважливіших факторів соціально-економічного розвитку села [2].

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, які функціонують на території Волинської області, запобігають вилученню доходів із сектора аграрного виробництва у посередницькі комерційні структури, які з ним не пов'язані. Надаючи своїм членам послуги за собівартістю, кооперативи сприяють нарощенню їхнього економічного потенціалу, поліпшенню умов

господарювання, стимулюють до збільшення випуску товарної продукції, покращують добробут селян та соціальний розвиток села. У контексті даного дослідження, варто підтримати Цимбала В.О., який вважає, що саме держава має забезпечити необхідний інформаційний простір для пропаганди і формування позитивного сприйняття кооперативної ідеї в суспільстві, вміло подати переваги діяльності обслуговуючого кооперативу на районному рівні, його позитивного впливу на економіку сільських, районних та обласного бюджетів [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень

Проведене дослідження свідчить про те, що ОСГ слід розглядати не як альтернативу великотоварним підприємствам, а як взаємодоповнюючу ланку, що сприяє збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції та підвищенню доходів сільського населення Волинської області. Регіональні особливості функціонування особистих селянських господарств Волині визначають подальший розвиток ОСГ через необхідність їх кооперації. При цьому будуть забезпечені ефективна зайнятість та стабільні ринки збуту продукції, альтернативні канали надходження ресурсів й відсутність спекулятивного посередництва; збільшаться доходи товаровиробників та зросте рівень життя сільського населення, а самі власники ОСГ перетворяться на рівноправних суб'єктів аграрного ринку.

Подальші дослідження будуть спрямовані на здійснення комплексної оцінки можливостей і загроз діяльності дрібних сільськогосподарських товаровиробників Волині з врахуванням їх сильних і слабких сторін.

Література

-
1. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук.– 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Логос, 2001. – 380 с.
 2. Мобілізація в кооперації. Становлення та розвиток обслуговуючої кооперації як рушійної сили АПК: підсумки Всеукраїнських слухань // Аграрний тиждень. – 2010. – № 35. – С. 4.
 3. Молдаван Л.В. Роль кооперативів у подоланні сільської бідності / Л.В. Молдаван, Д.Ф. Крисанов, Л.О. Удова // Економіка АПК. – 2010. – № 11.– С. 48–58.
 4. Про особисте селянське господарство: закон України від 15 травня 2003 р. № 742–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003.– № 29.– Ст. 232.
 5. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України із змін. та доп. від 29 червня 2004 р. № 1929-IV // Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив: практ. посібник. – К.: Аграрна освіта, 2009.– С.70–88.

6. Скидан О.В. Інституційні засади формування аграрної політики України: монографія / О.В. Скидан.– Житомир: Вид-во «Полісся», 2010.– 308 с.
 7. Статистичний щорічник «Волинь» – 2010 / за ред. М.І. Мотиль. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2011.– 570 с.
 8. Туган-Барановський М.І. Політична економія. курс популярний / М. Туган-Барановський. – К.: Наук. думка, 1994.– 264 с.
 9. Цимбал В.О. Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в аграрному секторі України: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук / В.О. Цимбал. – Київ, 2010.– 20 с.
 10. Швець Т.В. Формування і функціонування сільськогосподарських кооперативів при сільських громадах: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук / Т.В. Швець. – Житомир, 2006. – 20 с.
-
-